

KLASİK NAHİVCİLERDE CÜMLE ÇEŞİTLERİ TYPES OF SENTENCES ACCORDING TO CLASICAL SYNTAX SCIENTISTS

Şahin ŞİMŞEK*

Öz

Nahiv kitaplarına bakıldığında daha ilk dönemden itibaren cümlelerin isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Nahivciler, yapı bakımından cümlelerin türünü belirlemede, cümlelerin başında bulunan edat ve nesne gibi yan unsurları dikkate almayıp müsned (yüklem) veya müsnedün ileyh (özne) olan ilk kelimeyi esas almışlardır. Ebû Ali el-Fârisî isim cümlesi ile fiil cümlesine, anlamı dikkate alarak şart cümlesini; bağımsız bir kelime türü olmamasına rağmen sırf fiilin yerini aldığı gerekçesiyle de zarf cümlesini ilave etmiş, böylece cümle çeşitlerini dörde çıkarmıştır. Bu dörtlü tasnif daha sonraki nahivcilerin çoğu tarafından kabul görmüşse de bu tasnife itiraz eden nahivciler de olmuştur. Söz konusu nahivciler, şart cümlesinden hiçbir farkı olmayan istihâm, taaccub ve nefy gibi cümlelerin bağımsız cümle türü olarak kabul edilmeyip şart cümlesinin bağımsız bir cümle türü olarak kabul edilmesini tutarlı bir yaklaşım olarak görmemişlerdir. Cümle tasnifinde âmil teorisini esas alan İbn Mâlik gibi dilciler ise Arapçadaki cümlelerin tamamının ya isim cümlesi ya da fiil cümlesine dâhil olduğunu ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Klasik, Nahiv, Cümle, Tasnif, Tür.

Abstract

When syntax books are checked, it can easily be seen that sentence has been divided into two parts as noun sentences (subject + to be + complement) and verb sentence (subject + verb + object) since the first period. Syntax scientists did not take the side elements such as preposition and object but predicated the first word, müsned (verb) or müsnedün ileyh (subject), while determining the type of the sentence structurally. Ebu Ali el-Fârisî added adverbial clause to noun sentence and verb sentence since it took part solely the verb, though not an independent type of word, by taking the meaning into account; thus, he increased the types of sentences to four. Although this quaternary classification was accepted by great majority of syntax scientists, the rest of them objected to this. The aforementioned syntax scientists did not regard the approach in which conditional clauses were accepted as independent sentences, while the sentences such as doubt, exclamation and objection sentences, which are not different from that of conditional sentences, were not accepted as independent sentences. On the other hand, the linguists like Ibn Mâlik, who takes âmil (motive) theory as bases in sentence classification, stated that all sentences types in Arabic are included in either noun sentence or verb sentence.

Keywords: Classical, Syntax, Sentence, Classification, Type.

Giriş

Cümle konusu ilk dönemde gramer çalışmalarının hareket noktası olarak kabul edilmemişse de klasik dilcilerin bu konuyu tamamen ihmal ettikleri söylenemez. Cümleyi, "en az iki kelimedenden oluşan ve tam yargı bildiren bağımsız kelime grubu" şeklinde tanımlayan klasik dilciler, cümleleri farklı açılardan değerlendirerek çeşitli tasniflere tâbi tutmuşlardır. Örneğin, yapılarına göre isim cümlesi, fiil cümlesi, şart cümlesi ve zarf cümlesi şeklinde; anlamlarına göre ihbârî cümle ve inşâî cümle şeklinde; bağımlı ve bağımsız olmalarına göre müstakil ve gayri müstakil şeklinde; İbarede icra ettikleri fonksiyona göre de i'rabta mahalli olan ve olmayan cümleler şeklinde bir tasnife gitmişlerdir. (İbn Hişâm, 1964, II, 420-421; Şimşek, 2014, 8-9; Abdullah, 2014, 182). Cümlelerin yapı bakımından tasnife tabi tutulması nahivciler tarafından temel tasnif olarak kabul edilirken, diğer tasnifler tali derecede ve asıl tasnifin alt başlıkları olarak algılanmış ve sadece bazı nahivcilerin dikkatini çekmiştir. Anlamın dikkate alınarak yapılan tasnifler ise daha çok belâğât âlimleri tarafından yapılmıştır. (Abdullatif, 1984, 25-28). Bundan hareketle, bu çalışmada klasik nahivcilerin temel tasnif olarak kabul ettikleri, cümlelerin yapı bakımından tasnifi konusu ele alınacaktır.

1. Klasik Nahivcilerin Cümle Çeşidini Belirlemede Takip Ettikleri Yöntemler

Klasik nahivciler cümle çeşidini belirlemede, cümlede müsned veya müsned ileyh olan ilk kelimeyi esas almışlardır. İbn Hişâm bunu şu şekilde açıklamıştır: "Cümlelerin ilk unsuru derken müsned veya müsned ileyh olan kelimeyi kastetmekteyiz. Bu iki unsurdan önce gelen harfler (edatlar) dikkate alınmaz. Buna göre أقام زيدٌ وما زيدٌ قائمًا وعلَّ أباك مُنطلقٌ وأزيدٌ أحوك؟ ولعلَّ أباك مُنطلقٌ وما زيدٌ قائمًا" cümleleri isim; وإن قام زيدٌ وقد قام زيدٌ وهلا فُمتَ cümleleri fiil cümlesi olarak kabul edilir." (İbn Hişâm, 1964, II, 376). İbn Hişâm'ın sözlerinden de anlaşıldığı gibi klasik nahivcilerde cümlelerin türünü belirlemede müsned veya müsned ileyh olan kelimenin baz alındığı konusunda herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak buna rağmen farklı yaklaşımlardan dolayı

* Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, sahinsimsek21@gmail.com

klasik nahivcilerin türünü belirlemede ihtilafa düştükleri cümleler bulunmaktadır. İhtilafli cümlelerden biri kâne ve kardeşleri (كان وأخواتها) ile zanne ve kardeşlerinin (ظن وأخواتها) yer aldığı cümlelerdir. Nâkıs fiillerin hadese (iş, oluş) delâlet ettiğini söyleyerek onları mûsned olarak kabul edenler زيد قائما vb. cümlelerin fiil cümlesi olduğunu savunurlar. Nâkıs fiillerin hadese delâlet etmediğini söyleyerek nâkıs fiilleri değil de nâkıs fiillerin haberini mûsned olarak kabul edenler ise bu tür cümlelerin isim cümlesi olduğunu ifade etmişlerdir. (Sâmarrâî, 2007, 158). İhtilafli olan bir başka cümle türü ise حضر محمد gibi ilk unsuru isim, ikinci unsuru ise fiil olan cümlelerdir. Failin fiilin önüne geçmesini caiz gören nahivciler bu gibi cümlelerin fiil cümlesi, failin fiilin önüne geçmesini caiz görmeyen nahivciler ise bu tür cümlelerin isim cümlesi olduğunu ifade etmişlerdir. (İbn Hişâm, 1964, II, 379; Sâmarrâî, 2007, 158).

Klasik nahivcilerin cümle çeşitlerine dair yaklaşımları bağlamında değinilmesi gereken bir başka husus ise ilk dönemin aksine bazı klasik nahivcilerin cümle türünü belirlemede anlamı dikkate alarak, şart cümlesini; mahzup bir fiilin yerini aldığını varsayarak da zarf cümlesini bağımsız cümle türü olarak kabul etmeleridir. Bu yaklaşım sonraki klasik nahivcilerin çoğu tarafından da kabul görmüş ve cümle çeşitleri genel anlamda isim cümlesi, fiil cümlesi, şart cümlesi ve zarf cümlesi şeklinde açıklanmıştır. Burada öncelikle, nahivcilerin çoğunluğu tarafından kabul gören bu dört cümle türüne kısaca değinilecek, daha sonra klasik nahivcilerin cümle tasnifine dair yaklaşımları kronolojik bir şekilde daha detaylı ele alınacaktır.

İsim cümlesi, “İlk önce gelen unsuru isim olan cümledir.” (İbn Hişâm, 1964, II, 420; Sâmarrâî, 2007, 157). Örneğin, محمد حضر وهيهات العقيق gibi. İsim fiil ile başlayan cümleleri fiil cümlesi olarak gören nahivciler de vardır. Cumhur ise bunların isim cümlesi olduğunu söylemiştir. (İbn Hişâm, 1964, II, 420; Galâyînî, 2012, 28). Yukarıda da değinildiği gibi cümlelerin ilk gelen unsurundan maksat mûsned ve mûsned ileyh olan kelimedir. (İbn Hişâm, 1964, II, 420; ‘Ubâde, 2011, 85). İsim cümlesi tespit edilirken, ismin sarih isim veya müevvel mastar olduğuna bakılmadığı gibi, mûsned ve mûsned ileyhten önce gelen harfler de dikkate alınmaz. Buna göre aşağıdaki cümlelerin hepsi isim cümlesidir: (İbn Ahmed, ts., 23). ما أزيد أخوك، لعلَّ أباك مُنطَلِقٌ. (Çalışmanız sizin için daha hayırlıdır.)

Fiil cümlesi, “İlk unsuru fiil olan cümledir.” (İbn Yaîş, 2001, I, 130; Suyûtî, 1998, I, 51; Sâmarrâî, 2007, 157). Örneğin, قام زيد وضرب اللص وكان زيد قائماً وظننتُ زيداً قائماً gibi. Nâkıs fiillerle başlayan cümlelerin hangi türe dâhil olduğu konusunun tartışmalı olduğuna yukarıda değinilmişti. Ayrıca isim cümlesi bahsinde de değinildiği gibi ilk unsurdan maksat, cümlede mûsned ve mûsned ileyh olan ilk kelimedir. Buna göre قام زيد، أقام زيداً وإن قام قام زيد، gibi cümleler de fiil cümlesi olarak kabul edilir. Aynı şekilde cümlede sonda gelmesi gereken kelimelerin her hangi bir sebeple öne geçmeleri de cümlelerin hakikatini değiştirmez. Örneğin، فَأَيُّ آيَاتِ اللَّهِ تُنْكِرُونَ (Allah’ın hangi ayetlerini inkâr edersiniz?) (el-Ğafır, 40/81), فَزَيْبًا كَذَبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ (Bir kısmını yalanlayıp bir kısmını da öldürüyorsunuz.) (el-Bakara, 2/87), حَشَشًا أَبْصَارَهُمْ يَخْرُجُونَ (Gözleri düşmüş bir hâlde ‘kabirlerinden’ çıkarlar.) (el-Kamer, 54/8) gibi cümleler fiil cümlesidir. Çünkü ilk iki cümlelerin başındaki kelimeler mefûl, üçüncü cümlelerin başındaki kelime de hâldir ve her üçü de muahhar hükmündedir. Yine nahivciler وإن أحد من المشركين والليل إذا يغشى (Eğer müşriklerden biri senden sığınma talebinde bulursa...) (et-Tevbe,9/6) (Ortalığı bürüdüğü zaman geceye andolsun.) (el-Leyl, 92/1) gibi cümlelerin de fiil cümlesi olduğunu ifade ederler. Çünkü asıl itibariyle bu cümlelerin başı fiildir. Bu cümlelerin takdiri: وأدعو عبد الله، وإن استجارك أحد من الشكلindedir. (İbn Hişâm, 1964, II, 420; Dusûkî, ts., 47).

Zarf cümlesi şu şekilde tarif edilmiştir: “Zarf cümlesi, zarf veya câr-mecrûr ile başlayan cümledir.” (İbn Yaîş, 2001, I, 230; İbn Hişâm, 1964, II, 420; Suyûtî, 1998, I, 51; Sâmarrâî, 2007, 157). Örneğin، وفي الدار زيدٌ ve عمرو عمرو” cümlesinde ise “زيد” sözcüğü de onun fâilidir. Burada “وفي الدار” câr-mecrûr “زيد” kelimesi zarfın fâilidir. Aynı şekilde الحُرُوجُ غداً، ومقدم الحاج الحرم البيع في السوق، والرخص في الميدان، الخروج غداً، ومقدم الحاج الحرم البيع في السوق gibi örnekler de zarf cümlesinin kapsamında değerlendirilmiştir. (Fârisî, 1969, 47-49). Verilen örneklerde البيع في السوق ve diğer câr-mecrûr ile zarflar cümle olarak kabul edilmektedir. Buna göre البيع في السوق câr-mecrûrunda، استقرَّ veya موجود gibi umum ifade eden lafızlardan geçen ve mübteda olan البيع kelimesine raci bir zamir bulunmaktadır. Câr-

mecrûr, zamir ile birlikte cümle olup Mübtedâ olan البيع kelimesine haber olmuştur. Diğer örneklerin irâbı da aynı şekildedir.

Şart cümlesi, “Başında şart edatı bulunan cümledir.” (Suyûtî, 1998, I, 51; Sâmarrâî, 2007, 157; Kabâve, 1989, 19) veya “İçinde şart edatı olan cümledir.” (‘Ubâde, 2011, 85) şeklinde tanımlanmıştır. Örneğin, مَنْ تُكْرِمُ مِنْ تُكْرِمُ (Hangisiyle çağırırsanız çağırın nihayet en güzel isimler onundur.) (el-İsrâ, 17/110) gibi. Şart cümlesinde biri şart, diğeri de cevap olmak üzere iki cümle bulunmaktadır. Ancak bu iki cümle birbirlerine şart edatı vasıtasıyla bağlanarak tek bir cümle hâline gelmiştir. (Kabâve, 1989, 20).

2. Klasik Nahivcilerde İlk Cümle Tasnifi

Nahiv kitaplarına bakıldığında daha ilk dönemden itibaren cümlenin isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde iki kısma ayrıldığı görülmektedir. Cümle terimini kullanmayan Sibeveyhi, kelâmdan bahsederken açıkça bir taksime gitmemiştir. Fakat kelâm bağlamında yaptığı tahliller incelendiğinde onun isim ve fiil cümlesinin farkında olduğu ve dolaylı bir şekilde de olsa kelâmı/cümleyi isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde ikiye ayırdığı anlaşılmaktadır. (Fulful, 2009, 10-12). Örneğin o, mûsned ile mûsned ileyhten bahsederken şu ifadeleri kullanmıştır: “Bu bâb (başlık) mûsned ile mûsned ileyh hakkındadır. Bu iki unsur birbirinden ayrı düşünülemeyen unsurlardır. Mütেকellim (konuşmacı) bu iki unsura mutlaka ihtiyaç duymaktadır. Bunların bir kısmı mübtedâ ve haberden oluşur. وَهَذَا أَخُوكَ demen gibi. يَذْهَبُ عَبْدُ اللَّهِ de bu şekildedir. İbtidâda (mübtedâ-haberden oluşan terkip) birinci ismin ikinci isme ihtiyaç duyduğu gibi, fiilin de isme ihtiyacı vardır.” (Sibeveyhi, 1988, I, 23). Görüldüğü gibi Sibeveyhi, cümlenin temel unsurları olan mûsned ile mûsned ileyhten bahsederken bunların ya mübtedâ-haberden ya da fiil-fâilden oluştuğunu açıklamaktadır. Bu iki kelime grubu sonraki dilcilerde isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde isimlendirilmiştir. Sibeveyhi’nin kelâmı/cümleyi isim cümlesi ile fiil cümlesi şeklinde tasavvur ettiğini gösteren çok sayıda açıklaması bulunmaktadır. (Sibeveyhi, 1988, I, 33, II, 382, II, 126, II, 78).

Sibeveyhi’nin -aşağıdaki ifadelerinde olduğu gibi- şart cümlesinin ilk işareti olabilecek açıklamaları bulunduğu öne sürülmüştür (Fulful, 2009, 10-12; Abdullah, 2014, 183):

"وإذا قلت: أزيدُ إن يأتك تضرته فليس تكون الهاء إلا لزيد، ويكون الفعل الآخر جواباً للأول. (...) لأنك ابتدأت زيداً ولا بد من خبر، ولا يكون ما بعده خبراً له حتى يكون فيه ضميره."

(Zeyd sana geldiğinde onu dövecek misin?, dediğinde buradaki هـ zamiri ancak Zeyd’e ait olabilir. Sondaki fiil ise birincinin cevabı olur. Zira sen Zeyd ile başladın ‘onu mübtedâ yaptın’ ve onun bir habere ihtiyacı vardır. Ondan sonra gelen terkipte kendisine ait bir zamir bulunmadıkça o terkip Zeyd’e haber olmamaktadır.) ((Sibeveyhi, 1988, I, 35). Sibeveyhi’nin burada sadece şart cümlesinin değil, şart ve cevap cümlelerinden oluşan bütünün haber olduğunu kastettiği anlaşılmaktadır. Fakat bu ve benzeri açıklamalardan yola çıkarak Sibeveyhi’nin kelâm türü olarak şart cümlesinin varlığını kabul ettiğini söylemenin zorlama olduğu kanaatindeyiz.

Cümle kavramını terim olarak kullanan ilk dilci olmasına rağmen Müberred (ö. 285) cümle taksimine açıkça değinmemiştir.¹ Fakat araştırmacılar, Müberred’in konu ile ilgili açıklamalarından yola çıkarak onun cümleyi isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklinde iki kısma ayırdığı sonucuna varmışlardır. (Sâlim, 2015, 19). Müberred, “Fâil, fiil ile birlikte üzerinde sükût edilmesi güzel olan ve muhatap için tam bir anlam ifade eden bir cümle oluşturduğu için merfû olmuştur. Fâil ile fiil, mübtedâ ve haber mesabesinde. تام زيدٌ dediğinde bu, القائمُ زيدٌ gibi olur.” diyerek cümlenin fiil-fâil veya mübtedâ-haberden oluştuğunu belirtmiştir. (Müberred, ts., I, 146). Bu gibi ifadeler Müberred’in cümleyi, isim cümlesi ile fiil cümlesi şeklinde ikiye ayırdığını göstermektedir.

İbn Serrâc (ö. 316), “Tam bir anlam ifade eden cümleler iki kısma ayrılır. Bu cümleler ya fiil-fâilden ya da mübtedâ-heberden oluşur.” diyerek cümle taksimine açıkça değinen ilk dilci olmuştur. (1996, I, s. 64). İbn Serrâc, cümlenin telifinden ve temel unsurlarından genişçe bahsedip inceliklerini araştırmasına rağmen

¹ Bazı araştırmacılar cümle kavramını terim anlamında kullanan ilk kişinin Ferrâ (ö. 207) olduğunu savunmaktadırlar. Buna delil olarak da Ferrâ’nın bazı âyetlerin tahlilinde kullandığı “cümle” lafzını gösterirler. Söz konusu araştırmacılara göre Ferrâ, “cümle” lafzını terim anlamında kullanmıştır. Fakat araştırmacıların büyük çoğunluğu, Ferrâ’nın ilgili âyetlerin tahlili bağlamında kullandığı cümle kavramıyla “söz öbeğini” kastettiği kanaatindedir. Ferrâ’nın “فجمله الكلام” tabirini kullanmış olması da onun sözlük anlamı kast ettiğini ortaya koymaktadır. Bizim de kanaatimiz cümle kavramını terim anlamında kullanan ilk kişinin Müberred olduğu yönündedir. Bkz. Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Maâni’l-Kur’ân*, (thk. Ahmed Yusuf en-Necâti-Muhammed Ali en-Neccâr-Abdulfettah İsmail), Mısır: Dâru’l-Misriyye li’t-Te’lif ve’t-Terceme, ts., II: 195; Muhammed Yezid Sâlim, *Cuhûdu’d-Dârisîne’l-Muhdesîn fi Dirâseti’l-Cumleti’l-Arabiyye*, (Yüksek Lisans Tezi, Câmiatu Muhammed Haydar, 2015), 18.

“isim cümlesi” ile “fiil cümlesi” ifadelerini kullanmamıştır. Bunun yerine “mübtedâ-haberden oluşan cümle” ile “fiil-fâilden oluşan cümle” ifadelerini kullanmıştır.

3. Klasik Nahivcilerde Cümle Tasnifine Dair Yeni Yaklaşımlar

Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377) ile birlikte cümle taksiminde bir gelişme yaşanmış ve cümleler iki kısım yerine dört kısma ayrılmıştır. el-Fârisî, “Mübtedâya haber olan cümleler dört kısma ayrılır: Birincisi fiil-fâilden oluşan cümle, ikincisi mübtedâ-haberden oluşan cümle, üçüncüsü şart ve cevaptan oluşan cümle, dördüncüsü ise zarftan oluşan cümledir.” diyerek isim ile fiil cümlelerine şart-cevaptan oluşan cümle ile zarf cümlesini eklemiştir. (Fârisî, 1969, 43). Fârisî, Ebû Ali el-Fârisî, konuyu örneklendirirken şart-cevaptan oluşan söz öbeğinin tek bir cümle hükmünde olup mahallen merfû olduğunu şöyle açıklamıştır:

"والثالث أن يكون خبر المبتدأ شرطاً وجزاءً. وذلك نحو: زيد إن تكرمه يكرمك، وبشر إن تُعْطِه يَشْكُرْكَ عمرو. فزيد ابتداء، وقولك: إن تكرمه يكرمك جملة في موضع خبره، وقد عاد الذكر منها إلى المبتدأ. والجملة في موضع رفع لوقوعها موقع الخبر."

(Üçüncüsü, mübtedânın haberinin şart ve cevaptan oluşmasıdır. Örneğin, *وبشر إن تُعْطِه يَشْكُرْكَ* (Zeyd in tkrmh ykrmk, v bshr in t'gh yshkrk عمرو Burada mübtedâ, *زيد* mübtedâ, *إن تكرمه يكرمك* ise mübtedânın haberinin yerini alan bir cümledir. Bu cümlede mübtedâya ait bir zamir bulunmaktadır. Haberin yerini aldığı için bu cümle mahallen merfûdur.) (Fârisî, 1969, 47). Zarf cümlesine de *البيع في السوق، والرخص في الميدان، الخروج غداً، ومقدم الحاج المحرم* vb. örnekleri veren el-Fârisî'nin *câr-mecrûru* da zarf cümlesinin kapsamında değerlendirdiği görülmektedir. (Fârisî, 1969, 47-49). Verilen örneklerden el-Fârisî'nin *البيع في السوق* ve diğer *câr-mecrûr* ile zarfları cümle olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Buna göre *البيع في السوق* *câr-mecrûrunda*, *استقر* veya *موجود* gibi umum ifade eden lafızlardan geçen ve mübtedâ olan *البيع* kelimesine raci olan bir zamir bulunmaktadır. *Câr-mecrûr*, zamir ile birlikte cümle olup mübtedâ olan *البيع* kelimesine haber olmuştur. Diğer örneklerin irâbı da aynı şekildedir.

Cümleyi dörde ayıran bir başka dilci olan Zemahşerî (ö. 538), haberin müfred ve cümle olmak üzere ikiye ayrıldığını ifade ettikten sonra, “Cümleler fiil cümlesi, isim cümlesi, şart cümlesi ve zarf cümlesi olmak üzere dört kısma ayrılır.” diyerek isim ve fiil cümlesi ifadesini açık bir şekilde kullanmıştır. (Zemahşerî, 1993, 24). Yukarıda da geçtiği üzere önceki dilciler isim ve fiil cümlesi yerine, fiil-fâilden ve mübtedâ-heberden oluşan cümleler ifadesini kullanıyorlardı. Zemahşerî'nin cümle taksimini değerlendiren İbn Yaîş (ö. 643), bu taksimin lafzi bir taksim olduğunu, Zemahşerî'nin de bu taksimi Ebû Ali el-Fârisî'den aldığını ifade ederek Arapçada cümlelerin isim ve fiil olmak üzere iki kısma ayrıldığını, şart ve zarf cümlelerinin ise fiil cümlesi kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmiştir. İbn Yaîş, şart ve cevap cümlelerinin aslında fiil-fâilden oluştuğunu, şart edatı vasıtasıyla birbirlerine bağlandıkları için bu şekilde isimlendirildiğini söylemiştir. *Câr-mecrûr* ile zarfın da mahzûf *استقر* fiiline müteallik oldukları için zarf cümlesinin de aslında fiil cümlesinin kapsamına dâhil olduğunu ifade etmiştir. (İbn Yaîş, 2001, I, 229).

Cümle taksiminde âmil fikrini temel alan İbn Mâlik (ö. 672) cümlelerin isim cümlesi ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemiştir. İbn Mâlik, şart cümlesine ma'mûl olmayan bir isim ile başlayan şart cümlelerinin isim cümlesine, harf veya şart cümlesine ma'mûl olan bir isim ile başlayan şart cümlelerinin ise fiil cümlesine dâhil olduğunu ifade etmiştir. (İbn Mâlik, 1990, I, 309). Buna göre *الله من يُطعمه يُنح* ifadesinde *الله من يُطعمه يُنح* cümlesi isim cümlesi olmaktadır. Zira *من* lafzı burada mübtedâ olup şart cümlesine ma'mûl olmamıştır. *الله من يُطعمه يُنح* ve *إن تسأله يعطك* ifadelerindeki *الله من يُطعمه يُنح* ve *إن تسأله يعطك* ifadelerindeki *الله من يُطعمه يُنح* cümleleri ise fiil cümlesi olarak kabul edilmektedir. Zira birinci cümlede *إن* cümlelerin temel unsuru olarak kabul edilmediği için cümle fiil ile başlarken, ikinci cümlede *من* ise *يُطعمه* fiilinin mefûlü olduğu için hükmen muahhar kabul edilmektedir. Dolayısıyla cümle fiili ile başlamış olmaktadır.

Cümle konusunu en geniş şekilde ele alan İbn Hişâm (ö. 761) ise cümleyi isim, fiil ve zarf olmak üzere üç kısma ayırmıştır. Zarf cümlesine *زيد عندك زيد* ve *أبي الدار زيد* örneklerini veren İbn Hişâm, *زيد* kelimesinin *câr-mecrûr* ve zarf için fâil olarak kabul edilmesi halinde zarf cümlesinden bahsedebileceğini söylemiştir. *Câr-mecrûr* ve zarf'ın “استقرار” kökünden bir kelimeye müteallik ve mukaddem haber olarak kabul edilmeleri halinde ise zarf cümlesinden bahsedilemeyeceğini dile getirmiştir. İbn Hişâm, Zemahşerî ve diğer bazı dilcilerin şart cümlesini ayrı bir cümle olarak kabul ettiklerini, fakat bu cümlelerin fiil cümlesine dâhil olduğunu ifade etmiştir. (İbn Hişâm, 1964, II, 420-421).

Klasik dilcilerin cümle çeşitleri ile ilgili görüşlerine bakıldığında isim cümlesi ile fiil cümlesi konusunda ittifak ettikleri, şart cümlesi ile zarf cümlesi hususunda ise ihtilafa düştükleri görülmektedir. Klasik dilcilerin cümlenin telifi ve irâbî ile ilgili açıklamaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde şart cümlesi ile zarf cümlesinin yapı bakımından bağımsız birer cümle çeşidi olarak kabul edilmemeleri gerektiği kanaatindeyiz. Zira zarf cümlesine *أَعْنَدُكَ زَيْدٌ* ve *أَفِي الدَّارِ زَيْدٌ* örneklerini vererek, *زيد* kelimesinin câr-mecrûr ve zarf için fâil olduğunu söyleyen İbn Hişâm dâhil, hiçbir klasik dilci zarf ile câr-mecrûru âmil olarak kabul etmemiştir. Klasik dilciler, câr-mecrûr ile zarfın ya cümlede mezkûr olan bir âmile ya da mahzûf olup umum ifade eden “استقرار” vb. köklerden bir kelimeye müteallik olduğunu ifade etmişlerdir. Klasik dilcilerin büyük çoğunluğu *زيد أمامك وزيد في البيت* gibi cümlelerde câr-mecrûr ile zarfın mahzûf olan *استقر/استقر* vb. bir kelimeye müteallik olduğunu, mübtedâya haber olan asıl kelimenin ise *استقر/استقر* olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı klasik dilciler ise câr-mecrûr ile zarfın mahzûf olan *استقر/استقر* vb. bir kelimeye müteallik olduğunu kabul etmekle birlikte, câr-mecrûr ile zarfın söz konusu mahzûf kelimelerin yerini alarak haber olduklarını söylemişlerdir. Ama hiçbir dilci câr-mecrûr ile zarfı, umum ifade eden mahzûf fiil veya isimden bağımsız düşünmemiştir. Çünkü âmil felsefesi bunu gerektirir. (İbn Serrâc, 1996, I, 63; İsterâbâdî, 1966, I, 275-278; İbn Yâ’îş, 2001, I, 231-232; İbn ‘Akîl, 1980, I, 211).

Şart cümlesine gelince bu konuda son sözü İbn Mâlik’in söylediği kanaatindeyiz. Yukarıda da geçtiği üzere o, şart cümlesine ma’mûl olmayan bir isim ile başlayan şart cümlelerinin isim cümlesine, harf veya şart cümlesine ma’mûl olan bir isim ile başlayan şart cümlelerinin ise fiil cümlesine dâhil olduğunu ifade etmiştir. (İbn Mâlik, 1990, I, 309). Sonuç olarak klasik dilcilerin nahvî olguları açıklamak için dayandıkları âmil teorisine göre şart cümlesi ile zarf cümlesinin yapı bakımından bağımsız cümle olarak kabul edilmeleri mümkün değildir. Muhammed Hamâse Abdullatif’in de dediği gibi, şart cümlesinin isim cümlesi ile fiil cümlesi gibi bağımsız cümle çeşidi olarak kabul edilmesi halinde istifham, te’kîd, nefy vb. cümlelerin de bağımsız cümle çeşidi olarak kabul edilmesi gerekmektedir. Zira bunların şart cümlesinden hiçbir farkı yoktur. Şart, istifham, te’kîd ve nefy cümleye dâhil olan anlamlardır. Bunlar cümlenin yapısını değiştiren hususlar değildir. Ancak “istifham cümlesi” vb. ifadelerde olduğu gibi, anlam dikkate alınarak veya mecaz yoluyla şart ile zarf cümlesine “cümle” denilebilir. Şart cümlesini bağımsız bir cümle olarak kabul etmeyen dilcilerin bu ifadeyi kullanmaları da bu kabildendir. (Abdullatif, 1984, 25-28).

Sonuç

Cümle konusunun ilk dönemde gramer çalışmalarının hareket noktasını teşkil etmediği, ancak buna rağmen klasik dilcilerin bu konuyu tamamen ihmal etmedikleri söylenebilir. İlk dilciler cümle tasnifine açıkça değinmezken sonraki klasik dilciler cümleleri farklı açılardan değerlendirerek çeşitli tasniflere tâbi tutmuşlardır. Cümlelerin yapılarına göre isim cümlesi, fiil cümlesi, şart cümlesi ve zarf cümlesi şeklindeki tasnifi klasik nahivcilerin çoğunluğu tarafından temel tasnif olarak kabul edilirken, diğer tasnifler tali derecede ve temel tasnifin alt başlıkları şeklinde algılanmıştır. Klasik nahivciler cümle çeşidini belirlemede, cümlede mûsned veya mûsned ileyih olan ilk kelimeyi esas aldıklarından, cümlenin isim cümlesi ve fiil cümlesi şeklindeki tasnifi tüm dilciler tarafından kabul görmüştür. Ancak bazı klasik nahivcilerin cümle türünü belirlemede anlamı dikkate alarak, şart cümlesini; mahzûf bir fiilin yerini aldığı varsayarak da zarf cümlesini bağımsız cümle türü olarak kabul etmeleri diğer nahivcilerin itirazı ile karşılaşmış, bu iki kelime grubunun aslında ya isim cümlesinin ya da fiil cümlesinin kapsamına girdiği ifade edilmiştir.

Âmil teorisi dikkate alınarak klasik dilcilerin cümlenin telifi ve irâbî ile ilgili açıklamaları bir bütün olarak değerlendirildiğinde şart cümlesi ile zarf cümlesinin yapı bakımından bağımsız birer cümle çeşidi olarak kabul edilmemeleri gerekmektedir. Ayrıca şart cümlesinden hiçbir farkı bulunmayan istifhâm, taaccub ve nefy gibi cümlelerin bağımsız cümle türü olarak kabul edilmeyip şart cümlesinin bağımsız bir cümle türü olarak kabul edilmesi de tutarlı bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Şart, istifham, te’kîd ve nefyin cümleye dâhil olan anlamlar olup cümlenin yapısını değiştiren hususlar olmadığı kanaatindeyiz. Ancak “istifham cümlesi” vb. ifadelerde olduğu gibi, anlam dikkate alınarak veya mecaz yoluyla şart cümlesine “cümle” denilebilir. Şart cümlesini bağımsız bir cümle türü olarak kabul etmeyen dilcilerin bu ifadeyi kullanmaları da bu kabildendir. Zarf cümlesine gelince, isim ve fiil cümlesinden ayrılmasını gerektirecek herhangi özel bir anlam taşımadığına göre ayrı bir cümle türü olarak kabul edilmesi de mümkün görünmemektedir. Hatta mecazi anlamda bile “cümle” vasfını taşımasını gerektirecek herhangi bir hususiyetinin olmadığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Abdulhalim (2014). el-Mustalahü'n-Nahviyyu 'İnde'l-Ferrâ Mustalahâtu'l-Cumle Enmüzece. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.2/2, s. 71-98.
- Abdullatif, Muhammed Hamâse (1984). *el-'Alâmetu'l-İ'râbiyye fî'l-Cumleti'l-Arabîyye Beynel'l-Kadîmi ve'l-Hadîs*. Kahire: Kuliyetu Dâru'l-'Ulüm Câmîiatu'l-Kâhire.
- Dusûkî, Mustafa Muhammed (ts.). *Hâşiyetu'd-Dusukî 'alâ Metnî Mugnî'l-Lebîb*.
- Fârisî, Ebû Ali (1969). *el-İdâhu'l-'Adufî*. Thk. Hasan Şazîlî, Riyad: Câmîiatu Riyâd.
- Fârisî, Ebû Ali (1982). *el-Mesâilu'l-'Askeriyât*. Thk. Ali Câbir el-Mansûrî, Bağdat: Câmîiatu Bağdad.
- Ferrâ, Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyâd (ts.). *Maâni'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî-Muhammed Ali en-Neccâr-Abdulfettah İsmail, Mısır: Dâru'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Terceme.
- Fulful, Muhammed Abdu (2009). *Me'âlimu't-Tefkîr fî'l-Cumle 'İnde Sîbeveyhi*. Dımaşk: Dâru'l-'Asmâ'.
- Galâyînî, Mustafa (2012). *Camîu'd-Durusî'l-Arabîyye*. Thk. Ali Süleyman Şebbâre. Dımaşk: Muessetu'r-Risâle.
- İbn 'Akîl, Abdullah (1980). *Şerhu Elfiyeti İbn Mâlik*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Kahire: Dâru't-Turâs.
- İbn Ahmed, Hasan (ts.). *Câmîu'l-Fevâid Hâşiyetu Hallî'l-Me'akid bi Şerhi Metnî'l-Kavâ'id*, Midyat: y.y.
- İbn Hişâm, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah (1964). *Mugnî'l-Lebîb 'an Kutubî'l-E'ârîb*. Thk. Mâzın Mubarek, Dımaşk: Dâru'l-Fikr.
- İbn Mâlik, Cemaluddin Muhammed b. Abdullah (1990). *Şerhu Teshîli'l-Fevâid ve Tekmilî'l-Makâsid*. Thk. Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed Bedevî. Kahire: Dâru Hecer.
- İbn Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. Sehl (1996). *el-Usûl fî'n-Nahv*. Thk. Abdülhüseyn el-Fetlî, Beyrut: Muessetu'r-Risâle.
- İbn Ya'îş, Muvaffakuddin Ebû'l-Bekâ Ya'îş b. Ali (2001). *Şerhu'l-Mufassal*. Beyrut: Dâru'l- Kutubî'l-İlmiyye.
- İsterâbâdî, Muhammed b. Ali Radiyuddin (1966). *Şerhu'r-Radî li Kâfiyeti İbn Hâcib*. Thk. Hasan b. Muhammed, Yahya Beşir Mustafa, Riyad: Camiatu'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye.
- Kabâve, Fahrüddin (1989). *İ'râbu'l-Cumel ve Eşbâhî'l-Cumel*. Halep: Dâru'l-Kâlem.
- Müberred, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (ts.). *el-Muktedab*. Thk. Muhammed Abdulhalik Adîme, Beyrut: Âlemu'l-Kutub.
- Râcîhî, Abdüh (1992). *Fi't-Tatbîki'n-Nahviyyî ve's-Sarfiyyî*. İskenderiyye: Dâru'l-Marifeti'l-Câmiiyye.
- Sâmarrâî, Fadîl Salih (2007). *el-Cumleti'l-Arabîyye Te'lîfihâ ve Aksâmuhâ*. Ammân: Dâru'l-fikir.
- Muhammed Yezid Sâlim (2015). *Cuhûdu'd-Dârisîne'l-Muhdesîn fî Dirâseti'l-Cumleti'l-Arabîyye*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Câmîiatu Muhammed Haydar.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osman b. Kanber (1988). *el-Kitâb*. Thk. Abdusselam Muhammed Harun, Kahire: Mektebetu'l-Hâncî.
- Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman (1998). *Hem'u'l-Hevâmi' Şerhu Cem'i'l-Cevâmi'*. Thk. Ahmed Şemsuddin, Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye.
- Şimşek, Şahin (2014). *Arap Gramerinde İ'râbta Mahalli Olan ve Olmayan Cümleler*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ubâde, Muhammed İbrahim (2011). *Mu'cemu Mustalahâti'n-Nahvi ve's-Sarfi ve'l-'Arûdi ve'l-Kâfiye*. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer (1993). *el-Mufassal fî San'ati'l-İ'râb*. Thk. Ali Bûmelham, Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl.